

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2024

2

Vilnius 2024

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2024

2

Vilnius 2024

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

2

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2024

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balogos universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Dariusz STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities.
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Litanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2024
© Straipsnių autoriai, 2024

Turinys

Straipsniai

B. M a n y ś. Being a Mother of Two Sons. Duchess Franciszka Urszula Wiśniowiecka-Radziwiłłowa's Relationship with Her Twin Sons in the Light of Her Correspondence	7
Būti dviejų sūnų mama. Kunigaikštienės Pranciškos Uršulės iš Višnioveckių Radvilienės santykiai su sūnumis dvyniais pagal jos korespondenciją. Santrauka	39
V. P u g a č i a u s k a s. Vilniaus vaito suolininkų teismas 1795–1814 m.	41
The Benchers' Court of the Vogt of Vilnius, 1795–1814. Summary	56
V. Ž a l t a u s k a i t ě. Apie konfliktus dėl škaplierių, seseris Žilytės ir kitokią pasauliečių struktūrų Bažnyčioje raišką po 1863–1864 m. sukilimo Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose	59
On the Conflicts over the Scapulars, about the Žilytė Sisters, and Other Expression of Lay Structures in the Church in the Dioceses of Vilnius and Samogitia (Telšiai) after the Uprising of 1863–1864. Summary	75
T. B a i r a š a u s k a i t ě. Pobaudžiavinio kaimo savivaldos iššūkiai, patirtys ir galių demonstravimas. XIX a. 7 dešimtmetis – XX a. pradžia	77
Challenges, Experiences, and Empowerment in the Self-Government of the Post-Serfdom Village. The 1860s – the Early Twentieth Century. Summary.....	111
T. K r u t u l y s. Istorikai Lietuvos radijuje tarpukariu: tarp lūkesčių ir skurdžių rezultatų	113
Historians in the Interwar Lithuanian Radio: Between Expectations and Poor Results. Summary	134
J. S k i r i u s. JAV lietuvių politinės veiklos vienybės atkūrimas 1947–1948 metais: tautininkų apsisprendimas sugrįžti į Amerikos Lietuvių Tarybą	137
Restoration of Unity in the Political Activity of American Lithuanians in 1947–1948: The Nationalists' Resolve to Return to the American Lithuanian Council. Summary	156

Publikacija

- V. Stravinskienė. Iš visuotinių gyventojų surašymų istorijos: Vilniaus miesto atvejis 159

Recenzijos, anotacijos

- M. Šapoka. Rec.: Jan Jerzy Sowa. Wojskowa Temida. Dyscyplina i sądownictwo wojskowe w Koronie w dobie wojen tureckich w drugiej połowie XVII wieku. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2021. 382 s. ISBN 978-8374-316-76-7 179
- J. Sarcevičienė. Rec.: Angelika Blinda. Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna. Życie prywatne i działalność publiczna. Kraków: Księgarnia akademicka, 2023. 377 p. ISBN 978-83-8138-819-1 183
- V. Davoliūtė. Rec.: J. Stončius. Neapykantos ribos: antisemitizmas Lietuvoje 1944–1990 metais. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022. 509 p. ISBN 978-6094-811-58-6 193
- V. Stravinskienė. Rec.: Krzysztof Buchowski. Historia polityczna Litwy 1987–2004: od sowieckiej republiki związkowej do integracji ze światem Zachodu. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2023. 472 s. ISBN 978-8374-317-67-2 197

Angelika Blinda. **Teofila z Jablonowskich Sapieżyna. Życie prywatne i działalność publiczna.** Kraków: Księgarnia akademicka, 2023. 377 p. ISBN 978-83-8138-819-1

Vakarų Europos istoriografijoje jau gerą pusšimtį metų netrūksta dėmesio moterų istorijai. Tai lėmė du aspektai. Pirmiausia – XX a. 6 deš. įvykęs humanitarinių mokslų posūkis, kai dėmesio centre atsidadė socialinės struktūros ir procesai, kuriuose reikšmingą vaidmenį atliko socialinės grupės, iki tol beveik nepastebėtos didžiuosiuose istorijos naratyvuose. Ne mažiau reikšminga buvo feministinė refleksija, ypač intensyviai plėtota XX a. 7–8 deš. ir, nepriklausomai nuo politinio, socialinio ir filosofinio pagrindo ar metodologinės orientacijos, pabrėžusi poreikį nuodugniai išnagrinėti istoriškai susiklosčiusias moterų reprezentacijas. Ši banga prieš porą dešimtmečių pasiekė ir kaimyninę Lenkiją, kurioje viena po kitos leidžiamos knygos, įvairiausiais aspektais analizuojančios moterų vietą, veiklą ir įtaką senaisiais amžiais ar pristatančios konkrečių asmenybių biografijas¹.

Šiuos tyrimus papildė Angelikos Blindos monografija², kurios centre – Teofilė iš Jablonovskių Sapiegienė, Naugarduko vaivados Juozapo Aleksandro Jablonovskio ir Karolinos Teresės Radvilaitės dukra bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raikytojo

¹ Galima paminėti vien per paskutinį dešimtmetį pasirodžiusias monografijas: U. Kicińska, *Wzorzec szlachianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Warszawa, 2013; B. Judkowiak, *Franciszka Urszula Radziwiłłowa – w poszukiwaniu własnego głosu. Propozycje interpretacyjne, dokumentacyjne i edytorские*, Poznań, 2013; *Codzienne kłopoty, wielkie interesy i podwójna elekcja: korespondencja radziwiłłowskich urzędników z księżną Anną z Sanguszków Radziwiłłową i jej synem Michałem Kazimierzem z 1733/1734 roku*, wstęp i oprac. J. Dygdala, Warszawa, 2013; H. Wiśniewska, *Milczenie i pisanie małopolskich pań w wiekach XVI–XVIII*, Lublin, 2013; A. Słaby, *Rzędzicha oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków, 2014; J. Pietrzak, *Księżna Dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Warszawa, 2016; A. Jakuboszczak, *Rodzina i rodzinność szlachcianek wielkopolskich w XVIII wieku. Perspektywa kobieca*, Poznań, 2016; „Gdybym Cię, moje Serce, za męża nie miała, żyć bym nie mogła”. *Listy Magdaleny z Czapskich do Hieronima Floriana Radziwiłła z lat 1744–1759*, wstęp i oprac. I. Maciejewska, K. Zawilska, Olsztyn, 2016; B. Popiołek, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, wyd. 2 poszerzone, Kraków, 2018; M. E. Kowalczyk, *Zagraniczne podróże Polek w epoce oświecenia*, Łomianki, 2019; B. Popiołek, *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa, 2020.

² A. Blinda, *Teofila z Jablonowskich Sapieżyna. Życie prywatne i działalność publiczna*, Kraków, 2023.

Juozapo Sapiegos žmona. Besidomintiems Abiejų Tautų Respublikos XVIII a. antrosios pusės istorija T. Sapiegienė veikiausiai žinoma kaip aktyvi Baro konfederacijos dalyvė. Šeimos istorijos kontekste dėmesį patraukia T. Sapiegienės skyrybų istorija. Įdomios galėtų būti ir paralelės tarp aptariamos knygos herojės ir jos senelės – valdingosios Onos Sanguškaitės-Radvilienės. Taigi priežasčių atidžiau pažvelgti į šią asmenybę autorė turėjo daugiau nei pakankamai.

A. Blinda įvade atkreipė dėmesį, kad Naujaisiais laikais moterys vis dažniau peržengdavo siauro šeimos pasaulio rėmus, aktyviau dalyvavo viešajame gyvenime, neretai formavo šeimos matrimonialinę politiką, kūrė savo klientų ratus ar siekė tapti kultūros ir meno mecenatėmis (p. 9). Trumpai apžvelgusi kai kurių XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos viešojoje erdvėje besireiškusių didikių veiklą, autorė pažymėjo, kad „išskirtinis momentas moterims domintis krašto viešaisiais reikalais buvo Baro konfederacija, įtraukusi daug Stanislovo Augusto priešininkų“ (p. 14). A. Blindos nuomone, lenkų istoriografijoje vis dar stinga darbų, analizuojančių didikių dalyvavimą politiniame valstybės gyvenime (p. 15), todėl buvo prasminga parašyti biografiją moters, kurią įvardijo viena aktyviausių Baro konfederalių. Savo dėmesį T. Sapiegienei autorė grindė herojės dalyvavimu viešajame gyvenime, pasiekimais, asmenybės išskirtinumu – pasak jos, svarbiausiais kriterijais renkantis biografijų herojus (p. 16). Autorė teigia, kad T. Sapiegienės, kuri nebuvo nei itin įtakinga, nei turtinga, biografija atskleidžia platų tuomečių moterų nuostatų ir veiklos spektrą, vedantį skaitytoją knygoje aptariamu metu Abiejų Tautų Respublikoje gimstančių visuomeninių-politinių procesų link (p. 18).

Toliau įvade A. Blinda aptaria T. Sapiegienei skirtą istoriografiją ir šaltinius. Taip sužinome, kad darbe remtasi 1771–1776 m. laikotarpį apimančiu T. Sapiegienės dienoraščiu, korespondencija (nemažą jos dalį autorė pirmąkart įvesdina į istoriografiją), jos ūkiniais dokumentais ir teismo bylų medžiaga. Deja, pasak autorės, ši šaltinių bazė gana netolygi: neišliko T. Sapiegienės laiškų iki 1772 m. arba, pvz., sutuoktinių korespondencija. Todėl tyrimui ne mažiau reikšmingi buvo kitų asmenų 1764–1812 m. T. Sapiegienei rašyti laiškai. Deja, autorė nenurodo net apytikslio išlikusių / darbe panaudotų T. Sapiegienės laiškų skaičiaus (nuorodose jos laiškai įvairiems asmenims cituojami daugiau kaip 250 kartų, tačiau kai kurie cituojami po kelis kartus; tikėtina, kad dalis laiškų išvis necituojami darbe, todėl ir toks skaičius nelabai ką sako apie šaltinių bazę), todėl sudėtinga suprasti, koku bent apytiksliu korespondencijos kompleksu autorė disponavo (palyginimui galima paminėti, kad dienoraštis (tiek originalas, tiek dvi jo fragmentų publikacijos³) cituojamas beveik 300 kartų, o kitų asmenų laiškai T. Sapiegienei – kiek daugiau nei 400 kartų).

³ Dziennik z lat 1771–1776, Bibliotheque Polonaise de Paris, sygn. 46; Dziennik pisany w Strasburgu od 24 maja do 11 sierpnia i od 2 września do 11 listopada 1773 r., Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum

Aptardama metodologines savo tyrimo prieigas, autorė teigia pirmenybę teikusi T. Sapiegienės dienoraščio ir korespondencijos analizei, kurią lydėjo surinktos medžiagos sintezė. Panašiai nagrinėti ir kunigaikštienės ūkiniai bei teismo bylų dokumentai. A. Blinda rašo, kad „atsižvelgiant į pasirinktą biografijos formą ir pagrindinių šaltinių pobūdį, <...> taip pat remtasi antropologine šaltinių interpretacija, padėjusia apčiuopti jos santykius su šeima ir aplinka bei motyvacias ir vertybes, kuriomis vadovavosi veiktava“ (p. 19).

Susipažinus su šaltinių pristatymu tenka apgailestauti, kad autorė nenaudojo egodokumentikos tyrinėtojų metodologijos ir plačiau neaptarė T. Sapiegienės dienoraščio. Nesužinome nei atsiminimų adresato, nei struktūros, nei pagrindinių temų ar informacijos atrankos kriterijų (kad jų būta, liudija pačios autorės pastebėjimai: pasak A. Blindos, dienoraštyje paminėjusi vyro nuopelnus Baro konfederacijai, Sapiegienė „užmiršo“ paminėti jo strategines klaidas (p. 74)) ir pan. Visi šie aspektai galėjo suteikti papildomos vertingos informacijos apie dienoraščio autorės mąstymo būdą ir veiksmus. Tiesa, tam tikrus su šiuo šaltiniu susijusius aspektus autorė mini darbo eigoje. Antai, p. 130 įvardija dienoraštį buvus adresuotą T. Sapiegienės palikuonims: „Visa tai rašau ne dėl tuščio gyriaus, nes dienoraštis nėra skirtas viešumai. Jis skirtas tiesai, taigi ir pati sau esu tą tiesą skolinga. O jei dangus yra paskyręs kokią nors paguodą iš būsimų palikuonių, tegu iš dorybės veiksmų pažįsta gautą kraują ir tegu iš tėvo ir motinos įkarščio ima pareigos Dievui, tikėjimui ir tėvynei pavyzdį, mokydami, kad visuotiniuose įsipareigojimuose lytis neatleidžia nuo darbų.“⁴ A. Blinda atkreipė dėmesį ne tik į dienoraštyje užfiksuotos informacijos subjektyvumą, bet ir tai, kad ji neatitinka kitų šaltinių medžiagos: „šaltinis <...> tuomečius įvykius pateikia taip, kaip juos matė – ar norėjo matyti – autorė. Tačiau [tyrinėtojams] didžiuliu iššūkiu tampa tai, kad dienoraščio informacija prieštarauja epistoliarinių šaltinių,

Sanguszków, Rękopisy, sygn. 709; W. K o n o p c z y ņ s k i, *Z pamiętnika konfederatki księżnej Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny (1771–1773)*, Kraków, 1914; Д. К а н д а к о ў, *Французкае жыццё Тэафіліі і Юзафа Канераў (1775–1776 гг.)*, *Arche*, № 3, 2016, c. 392–470.

⁴ Šiame kontekste įdomu pastebėti, kad panašiai rašymo intencijas ir adresatą įvardijo ir kita žinoma XVIII a. antrosios pusės dienoraščio autorė, Sapiegienės bendravardė Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska, kuri savo kelionės po Europą dienoraščio pradžioje rašė: „kelionę aprašau išsamiai, kad pati ją prisiminčiau, suteikčiau malonumo geriems bičiuliams, o labiausiai – kad jūs, mano mylimieji vaikai, atėjus pažinimo metui, šiame menkame darbelyje rastumėte nors kiek žinių, kurios paskatintų – jei aplinkybės leis – keliauti po pasaulį, išmoktumėte dorų dalykų, vengtumėte blogų papročių, sektumėte darbščiaja bite, kuri iš nedailių augalėlių surenka saldų medų“. – T. K. z Radziwiłłow Morawska, *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*, wstęp i oprac. B. Rok, Wrocław, 2002, s. 31. Beje, abiejų autorių keliai buvo susikirtę Strasbūre. T. K. Radvilaitė-Moravska apsilankymą Sapiegu namuose prisiminė šiltai: minėjo, kad ten linksminosi beveik kaip namuose Lenkijoje, ir teigė, jog raikytojo žmona išskėstomis rankomis priimdavo į Prancūziją suvažiavusius konfederatus. O T. Sapiegienei nemalonų įspūdį padarė itin kuklus Karolio Stanislovo Radvilos sesers keliavimo būdas, visiškai nederėjęs su jos kilme. – plg. A. B l i n d a, min. veik., p. 201.

kurie šiuo laikotarpiu yra veikiau fragmentiški, informacijai“ (p. 166)⁵. Deja, tyrinėtoja nemėgino ieškoti šios konfrontacijos priežasčių. Taip pat be platesnės analizės pažymėjo faktą, jog kai kuriuos T. Sapiegienės dienoraščio įrašus padarė Ignotas Bogušas – vienas artimiausių jos aplinkos asmenų (p. 197).

A. Blindos darbo struktūra (be jau anksčiau aptarto įvado, monografiją sudaro 7 skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, santraukos lenkų ir anglų kalbomis, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės) gana tradicinė – autorė ją vadina „problemine-chronologine“ (p. 24). Toks pasirinkimas yra logiškas ir saugus, tačiau kartais menčiau nušviečia į chronologinius rėmus netelpančius klausimus. A. Blindos darbe tokio dėmesio pritrūko išryškinant T. Sapiegienės ryšius su ją supusiomis ir sudėtingais gyvenimo momentais rėmusiomis moterimis: seserimis, Versalio dvaro damomis (Maria Anna iš Jablonovskių de la Trémouille kunigaikštienė Talmont, princesė Maria Adelajda (Liudviko XV ir Marijos Leščynskos dukterimi) bei Françoise de Chalus kunigaikštienė Narbonne-Lara) ar marčia Ona iš Zamojskių Sapiegiene (šis ryšys ypač įdomus, nes sūnus su žmona išsiskyrė, tačiau T. Sapiegienė iki gyvenimo pabaigos išlaikė šiltus santykius su marčia). Tiesa, autorė skiria nemažai dėmesio vyresniajai T. Sapiegienės seseriai Onai Jablonovskai (rekonstruoja jos globėjišką santykį su seserimi, aptaria vaidmenį įtraukiant jaunėlę į Baro konfederacijos veiklą, visą gyvenimą teiktą finansinę ir emocinę pagalbą), tačiau beveik neanalizuoja (be ankstyvo, dar iki Baro konfederacijai patiriant nesėkmę, įrašo dienoraštyje, kuriame neslepia susižavėjimo seserimi (p. 63)) pačios T. Sapiegienės santykio su seserimi.

Pirmasis monografijos skyrius „Vaikystė ir jaunystė (iki 1768 m.)“ apima T. Sapiegienės gyvenimo laikotarpį iki Baro konfederacijos pradžios. Jame aptariama herojės kilmė, šeima, auklėjimas – autorės nuomone, detali T. Sapiegienės santykių su artimiausia aplinka analizė turėtų padėti geriau suvokti įvairialypę jos veiklą vėlesniais metais (plg. p. 25). Šiame skyriuje išryškėja ir visam darbui būdingas bruožas – kontekstinės informacijos gausa, dėl kurios kartais nesunku „pamesti iš akių“ netgi pagrindinę herojė. Kalbant apie šį skyrių taip pat reikia pastebėti, kad jame T. Sapiegienės išsilavinimui skiriama vos viena pastraipa, kurios didesnę dalį sudaro šaltiniais nepagrįstos autorės prielaidos, kad gerą išsilavinimą T. Sapiegienė gavo dėl „tam palankios rūmų atmosferos, o platūs tiek istoriniai, tiek meniniai tėvo interesai, puiki Lachovcų rūmų biblioteka įrodo, kad nuo mažens buvo supažindinama su mokslu ir menais“ (p. 39). Vis dėlto tai nesuteikia jokios konkretnės informacijos apie T. Sapiegienės gauto išsilavinimo visapusiškumą, kurį autorė vėliau ne kartą pabrėžia (p. 58, 62, 100, 324). Nors, žinoma, kunigaikštienės domėjimasis literatūra ir bibliofiliniai polinkiai neabejotini – savo dvare ji sukauptė 5 tūkst. knygų biblioteką (p. 324).

⁵ Kaip teigia autorė, T. Sapiegienės dienoraštyje pateiktos informacijos neretai negalima patikrinti, nes ji neaptinkama kituose T. Sapiegienės veiklą atskleidžiančiuose šaltiniuose. – Ten pat, p. 200.

Antrojo skyriaus „Teofilė Sapiegienė – Baro konfederatė“ pradžioje autorė kelia klausimą, kuo Baro konfederacijos veikloje aktyviai dalyvavusios moterys skyrėsi nuo kitų, kad sugebėjo sulaužyti nusistovėjusias nuostatas ir įžengti į politikos pasaulį bei pelnyti bendražygių pripažinimą ir pagarbą? (p. 61–62). Atsakydama į jį A. Blinda teigia, jog beveik nė viena iš jų iki tol aktyviau nesireiškė viešajame gyvenime, tačiau pasižymėjo „didžiulėmis politinėmis ambicijomis ir noru iškelti savo šeimų – kaip Respublikos nepriklausomybės gynėjų – prestižą. Aukštą vietą tarp konfederatų jos pelnė, nes buvo itin stiprios ir spalvingos, sumanios, apšukios, gebėjusios rasti šalininkų asmenybės. <...> Atsakymo reikia ieškoti taip pat tarp artimiausios jų aplinkos vyrų, nes, kalbant apie ištekėjusias [Baro konfederates], būtent jie daugiausia brėžė jų veiklos ribas <...>. Žinoma, teigti, kad ištekėjusioms už silpnabūdžių vyrų moterims buvo lengviau imtis asmeninės veiklos, būtų pernelyg supaprastinta, juolab kad jų dalyvavimą politiniame gyvenime apibrėžė ir tokie veiksniai kaip tinkamos finansinės galimybės, giminystės ir bičiulystės ryšiai, ir „galiausiai“ būdo bruožai“ (p. 62). Tenka pripažinti, kad nors autorė mėgina aptarti T. Sapiegienės veiklą Baro konfederacijoje nuo pat pirmųjų žingsnių, pagrindinės herojės „balsas“ pirmuosiuose šios dalies poskyriuose ne visada girdimas: jos laiškais remiamasi labai retai, dažniausiai pasitelkiama kitų asmenų korespondencija arba jos vėliau rašytas dienoraštis. Visas antrosios dalies poskyris 2.1 skirtas iš esmės aptarti O. Jablonovskos pastangoms įtraukti seserį į Baro konfederacijos veiklą. Kartu A. Blinda pripažįsta, kad aktyvų kunigaikštienės įsitraukimą lėmė netgi labai praktiškos priežastys: noras padėti sutuoktiniui J. Sapiegai išlaikyti vadovavimą konfederatų kariuomenei (p. 25). Neaišku, kodėl poskyrio pabaigoje autorė leidžiasi į perteklinius svarstymus „kas būtų, jeigu...“ ir daro prielaidą, kad T. Sapiegienė nebūtų „išėjusi iš sesers šešėlio“ ir likusi tik atsidavusia sesers bendradarbe, jei ši nebūtų pasitraukusi iš konfederatų pirmųjų gretų, nepasisėkus užtikrinti J. Sapiegos pozicijų (p. 66). Skaitant šiek tiek kliūva skyriaus struktūra, nes tam tikra informacija jame kartojasi (pvz., poskyryje 2.2 pirmiausia sužinome apie J. Sapiegos geranoriškai perduotą vadovavimą kariuomenei ir po kelių puslapių dar kartą skaitome tą pačią istoriją, tik jau paminint abiejų seserų, O. Jablonovskos ir T. Sapiegienės, veiksmus (plg. p. 77–78 ir 79–82); menki J. Sapiegos gebėjimai vadovauti jam patikėtiems kariniams daliniams, kai dėl prastos jo pasirinktos strategijos 1772 m. kovo 13 d. mėginant prasiveržt prie apsupto Vavelio mūšyje žuvo daug lietuvių, paminimi p. 85 ir 92).

Trečioji darbo dalis „Teofilės Sapiegienės santykis su konfederatų *užsienio politika*“ apima kiek platesnę geografinę erdvę ir atskleidžia T. Sapiegienės požiūrį į Baro konfederaciją palaikiusias Europos valstybes – Turkiją ir Prancūziją. Deja, šiame skyriuje herojė neretai atsiskleidžia ne pačioje palankiausioje šviesoje: daugeliu atvejų šaltiniai rodo T. Sapiegienės trumparegiškumą, geopolitinių procesų neišmanymą, o svarbiausia – pernelyg didelį angažuotumą Prancūzijos atžvilgiu. Pastarąjį pastebi ir pati autorė,

p. 113 teigdamą, kad „kunigaikštienė netgi nedidelę pagalbą ar tik pažadus vertino kaip geriausių Versalio ketinimų liudijimą bei Prancūzijos išsipareigojimą imtis ryžtingesnių žingsnių“. Nors autorė nuolat pabrėžia T. Sapiegienės domėjimąsi ir suinteresuotumą, šiame skyriuje itin gerai atsiskleidžia kunigaikštienės nepatyrimas, menkas politikos išmanymas, blaiviai vertinti situaciją trukdęs nekritiškas tikėjimas tuščiais svetimšalių pažadais (p. 119). Tiesa, čia pat reiktų pabrėžti, kad T. Sapiegienė savo nuostatose nebuvo „vieniša“ – A. Blinda primena skaitytojams, kad tyrinėtojai ne kartą yra pastebėję Baro konfederatų nesup pažinimą su Europos valstybių geopolitiniais interesais, vertinimų naivumą, patiklumą, už gryną pinigą priimančią gaudus, nepagrįstą optimizmą (p. 119). Tad nenuostabu, kad ir pati autorė skyrių baigia ne itin palankiu T. Sapiegienės vertinimu: „Nors kunigaikštienėi Teofilėi negalima prikišti domėjimosi tuometine situacija ne tik Respublikoje, bet ir Europoje, trūkumo, vis dėlto reikia pasakyti, kad daugelis jos formuluotų vertinimų buvo, nepaisant visko, klaidingi. Tikėdama, kad didžiosios Europos valstybės neleis Respublikai prarasti nepriklausomybės, ji dažnai atmesdavo ar neskirdavo pakankamai dėmesio informacijai, kuri nederėjo su jos konfederacijos vizija tarptautinėje arenoje“ (p. 128).

Ketvirtas skyrius „Teofilės Sapiegienės veikla Prancūzijoje“ apima 1772–1777 m. laikotarpį. Jis skirtas ne tik kunigaikštienės veiklai sudominant Versalį Baro konfederacijos idėjomis, bet ir situoktinių pastangoms išspręsti sudėtingą finansinę šeimos situaciją per J. Sapiegos karjerą Prancūzijos kariuomenėje. Kartais šiame skyriuje T. Sapiegienės asmuo ir veikla skęsta plačiuose kontekstiniuose atpasakojimuose ir pagrindinė herojė lieka antrame plane. Iš A. Blindos pristatytos medžiagos aiškėja, kad beveik neįmanoma atskirti, kada T. Sapiegienės veiklą inspiravo kilnios idėjos, o kada – pragmatiški šeimos interesai (pvz., jos angažavimasis organizuojant Prancūzijoje turėjusį reziduoti „lenkų legioną“). Šiame skyriuje ypač išryškėja šaltinių prieštaravimas, nes daugeliu atvejų pristatant T. Sapiegienės veiklą tenka remtis tik jos pačios dienoraščiu, kurio informacijos nepatvirtina / nepapildo kiti šaltiniai. Pavyzdžiui, pasakodama apie savo vizitus į Versalį, kur, pasak laiškų bičiuliams, praleisdavo ištiesis dienas ne tik pramogaudama, bet ir kalbėdamasi apie reikalus, T. Sapiegienė net dienoraštyje nemini, kokiomis temomis ir su kuo ji kalbėjosi (p. 162). Šiame skyriuje bene pirmą kartą atsiskleidžia ir kunigaikštienės gebėjimai racionaliai vertinti besikeičiančią situaciją: kaip pastebi A. Blinda, 1774 m. Rusijai ir Turkijai sudarius taikos sutartį ir pasikeitus nuotakoms Prancūzijos valdančiuose sluoksniuose po karaliaus Liudviko XV mirties, kunigaikštienė beveik prarado susidomėjimą Respublikos reikalais ir susitelkė į situoktinio karjeros Prancūzijos armijoje galimybes (p. 170). O nepasisekus ir šioms, apskritai prarado norą likti emigracijoje (žinoma, tai smarkiai paskatino itin sudėtingą finansinę Sapiegų situaciją).

Pentkasis skyrius „Sapiegų draugų ratas ir privatus gyvenimas emigracijoje“ glaudžiai siejasi su ankstesniu, tik jame daugiau dėmesio skiriama tiesiogiai Sapiegų

aplinkai. Autorė akcentuoja Sapiegų pasimetimą pirmaisiais gyvenimo Prancūzijoje mėnesiais, tačiau vėliau užtikrintai teigia, kad bent jau T. Sapiegienės „pozicija tarp Prancūzijos elito gali būti pavadinta reikšminga“ (p. 185). Išsamiai aptariamas kunigaikštienė supusių asmenų ratas, situaciją keitę vaikų gimimai (čia pasitaiko šiokių tokių netikslumų – neaišku, kodėl 1773 m. rugsėjo 2 d. gimusio Sapiegų sūnaus Aleksandro krikštimate įvardyta kunigaikštienė Talmont (p. 187), jei Sapiegos nespėjo su ja pasimatyti, nes šioji mirė dar iki jiems atvykstant į Paryžių (p. 161)), pirmą kartą atidžiau pažvelgiama ir į T. Sapiegienės asmenybę, akcentuojant jos polinkį į depresiją, ligas, ir pan. Keletą kartų autorė mini kunigaikštienę buvus laisvų pažiūrų (turimi galvoje santykiai su vyrais) ir beveik užtikrintai teigia sūnų Aleksandrą buvus nesantuokinio romano vaisiumi (p. 187 ir 204). Tačiau knygoje pateikta medžiaga nesuteikia vienareikšmiškos informacijos. Autorė nemini, kaip į šiuos gandus reagavo pats LDK raikytojas J. Sapiega (gandai veikiausiai turėjo jį pasiekti). Be to, kai kurie T. Sapiegienės dienoraščio įrašai liudija priešingai – jos gana konservatyvias nuostatas: antai aprašydama *balle d'Opera*, t. y. Užgavėnių karnavalą, kunigaikštienė vienareikšmiškai pastebėjo, kad „tai neskoningiausias pasaulyje dalykas <...>, o pridėjus nepadoriausias abiejų lyčių paskatas, šio reginio neįmanoma pakartoti be pažeminimo ir įžeidimo kuklumui“ (p. 189).

Priešpaskutiniame šeštame skyriuje „Grįžus į Respubliką – Teofilė Sapiegienė apie ekonominius ir finansinius reikalus“ aptariamas ne tik Sapiegų valdų masyvas, mėginimai suvaldyti susikaupusius įsiskolinimus, atgauti formaliai priklausančias, bet realiai taip ir nepradėtas administruoti valdas. Kaip rodo monografijos medžiaga, T. Sapiegienė pirmiausia siekė išlaikyti gerą šeimos ir giminės vardą, todėl neretai įsiveldavo į bylinėjimąsi nepaisydama finansinių išlaidų ir netgi laimėjusi patirdavo nuostolių, nes atgautos valdos arba buvo menkavertės, arba itin smarkiai nualintos. Autorė pagirtinai kruopščiai analizavo tiek šaltinių medžiagą, tiek istoriografiją, tačiau suvaldyti surinktus duomenis nebuvo lengva: šiame skyriuje, kaip ir poroje ankstesnių, kontekstinė medžiaga, smulkmeniškai atskirų bylų ar valdų pristatymas „paskandina“ pagrindinės herojės personažą. Autorė seka T. Sapiegienės nuostatų dinamiką, pastebėdama, kad pačioje XVIII a. pabaigoje ji liovėsi dėti pastangas išlaikyti valdų visumą ir ėmė koncentruotis į finansinių problemų sprendimą (p. 250). Verta atkreipti dėmesį, kad šiame skyriuje T. Sapiegienė „veikia“ būdama trijose skirtingose socialiniu ir teisiniu požiūriu padėtyse: dar gyvendama santuokoje su vyru; pasiekusi separaciją (1784 m. situoktiniai, prisidengdami Višnicos raktų gelbėjimu, pasidalijo turtą, esamų skolų mokėjimus, nustatė numatytą paveldėti valdų priklausomybę, apibrėžė netgi išlaidas sūnui Aleksandriui: jo lavinimu trejus metus turėjo rūpintis motina, kuriai teko ir visos su tuo susijusios išlaidos – išskyrus jo mokytojo algą, kurią turėjo mokėti J. Sapiega (p. 239)); tapusi našle (ir suaugus sūnui, kuris, kaip rodo šaltiniai, buvo parama motinos siekiuose išlaikyti valdas ir sudėtinguose teismo procesuose (plg. p. 265)). Autorė pernelyg neakcentuoja šių

etapų ir nekelia klausimo, kad T. Sapiegienės pasirinktos taktikos (kaip rodo monografijoje pateikti duomenys, kunigaikštienė nevengė manipuliuoti pasikeitusiomis gyvenimo aplinkybėmis – plg. p. 281) ir jų (ne)veiksmingumas galėjo sietis būtent su permainingomis jos šeimyniniame gyvenime.

Septintasis skyrius „Teofilpolio ponia – santykiai šeimoje ir viešojo veikla 1777–1816 metais“ tam tikra prasme gręžiasi atgal: aptariamas kelias separacijos su vyru link, santykiai su vaikais, paskutiniai kunigaikštienės gyvenimo metai Teofilpolyje ir apibendrintas jos asmenybės portretas. Pateikti duomenys rodo, kad nors grįžusi iš Prancūzijos T. Sapiegienė atsiribojo nuo viešojo gyvenimo, veiklos jai netrūko: tiek iki separacijos, tiek jau gyvendama atskirai nuo vyro rūpinosi valdų administravimu, daug bylinėjosi, skyrė dėmesio vaikų išsilavinimui ir ieškojo tinkamų partijų jų vedyboms. Autorė teigia, kad „nedaug žinoma apie jos požiūrį į politinius įvykius Respublikoje po 1777 m., <...> sudėtinga atskleisti jos santykį su Stanislovu Augustu <...> Nežinome netgi, kaip vertino Ketverių metų seimą, Gegužės 3-iosios konstituciją, Kosciuškos sukilimą ar Targovicos konfederaciją. <...> kyla sunkumų norint apibrėžti jos požiūrį į [Respubliką] pasidalijusias valstybes, ypač – Rusiją, kurios teritorijoje atsidūrė didžioji dalis jos valdų, tačiau, regis – kaip ir daugelis bajorijos luomo atstovų, nepatyrė sunkumų prisitaikydama prie besikeičiančios politinės situacijos“ (p. 311–312). Gana keista, kad autorė nedaro prielaidos, jog toks aiškus atsiribojimas nuo viešojo gyvenimo ir koncentravimasis į valdų administravimą ir buvo T. Sapiegienės pozicijos išraiška visų anksčiau minėtų klausimų atžvilgiu. O „prisitaikymas“, apie kurį kalba autorė, buvo racionaliai suvokta realybė – neabejotina, kad T. Sapiegienė gerai prisiminė, kas laukia beatodairiškai sekant idėja... Tai iš dalies patvirtina ir amžininkų palikta informacija, jog T. Sapiegienės Teofilpolyje vyravo lenkiškumo ir ištikimybės Baro konfederacijai dvasia: „patriotinę T. Sapiegienės rezidencijos atmosferą kūrė draugija, kurią subūrė aplink save, ir kurioje <...> reikšmingą vietą užėmė asmenys, įsitraukę į kovą dėl Respublikos nepriklausomybės“ (p. 314).

Pabaigos žodyje autorė rašo, kad jos darbo herojės išskirtinumas buvo: emigracija po nenusisėkusios Baro konfederacijos; aplinkybės, dėl kurių atsidūrė Baro konfederacijos veiklos centre (akcentuodama sesers O. Jablonovskos įtaką ir analogų neturintį seserų „duetą“); unikalaus turinio dienoraštis, kuriame pagrindinis dėmesys skiriamas Baro konfederacijai (p. 333). Su tuo galima sutikti. Vis dėlto tenka pripažinti, kad A. Blindos monografija skatina ir giliau apmąstyti moterų vietą bei veiklą sudėtingų geopolitinių iššūkių kontekste. Paradoksalu, kad nors iš monografijos viršelio į mus žvelgia elegantiška XVIII a. pabaigos dama, tokia „dama“ Teofilė iš Jablonovskių Sapiegienė tebuvo trumpą savo gyvenimo dalį. Suviliota kilnių Baro konfederacijos idėjų, už šį susižavėjimą ji sumokėjo didelę kainą ir paskutiniais gyvenimo metais žvelgdama į savo gyvenimą veikiausiai matė gana tamsų peizažą: nenusisėkusią santuoką, nykstančias valdas,

mirusius artimiausius asmenis (kunigaikštienė pergyveno tiek seserį O. Jablonovską, tiek abu savo vaikus). Ar tai per didelė kaina už galimybę atsidurti istorijos tyrinėtojų dėmesio centre? Į šį klausimą kiekvienas skaitytojas galės atsakyti pats – neabejotina, kad paremta vertingais dokumentais, pateikianti platų kontekstą ir nestokojanti dėmesio privačiam gyvenimui Angelikos Blindos monografija sulauks ne tik profesionalų, bet ir besidominčios istorija visuomenės dalies dėmesio.

Jolita Sarcevičienė

(Lietuvos istorijos institutas)